

САМОЗАХИСТ ЯК ОДНА ІЗ ФОРМ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ОСОБИСТИХ НЕМАЙНОВИХ ПРАВ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ, ЩО ЗАБЕЗПЕЧУЮТЬ ЇЇ СОЦІАЛЬНЕ БУТТЯ

НАУМЕНКО Катерина Сергіївна - здобувач кафедри цивільного права та процесу факультету права та масових комунікацій Харківського національного університету внутрішніх справ

УДК 347.121.2

В статті досліджено самозахист як одну із форм громадянсько-правової захисту особистих немайнових прав фізичного лица, забезпечуюча його соціальне буття, виділені основні її ознаки, і перелік засобів, якими суб'єкт може скористатися для захисту своїх прав в межах цієї форми.

Ключові слова: самозахист, особисті немайнові права, засоби самозахисту, необхідна оборона, крайня необхідність.

В умовах сьогодення при відновленні порушених прав значно зростає актуальність самозахисту, оскільки ті заходи захисту, що здійснюються компетентними органами, потребують певного проміжку часу для їх реалізації, тоді як обставини досить часто вимагають негайного реагування. У зв'язку з цим, важливе теоретичне і практичне значення має питання визначення та дослідження самозахисту як однієї із форм захисту особистих немайнових прав фізичної особи, що забезпечують її соціальне буття.

Метою статті є дослідження самозахисту як однієї із форм цивільно-правового захисту особистих немайнових прав фізичної особи, що забезпечують її соціальне буття. У цьому контексті слід відмітити, що термін «самозахист» був закріплений у позитивному праві як самостійне суб'єктивне право особи, гарантоване державою, тільки в ХХ столітті. С.А. Волков, відносячи право на самозахист цивільних прав до неюрисдикційних засобів правової охорони,

зазначає, що «самозахист цивільних прав – це передбачені законом дії фактичного порядку і юридичні засоби, застосовані уповноваженою особою для припинення посягань на свої права або їх поновлення у випадку їх порушення останніх без звернення до компетентного органу» [1, с. 21]. Досить цікавим є визначення і Ю.Г. Басіна, котрий висловлює дещо дискусійну думку, зазначаючи, що самозахист цивільних прав – це передбачені законом односторонні дії зацікавленої особи, спрямовані на те, щоб забезпечити недоторканість права та припинення дій, що його порушують. Відтак, до способів самозахисту він відносить не лише дії фактичного характеру, а й дії, що застосовуються особою «за допомогою державних органів, при умові, що такий орган виконує лише звернену до нього вимогу, не розглядаючи спору по суті» [2, с. 9].

Вказане право знаходить своє закріплення в ст. 19 Цивільного кодексу України, в якій визначено, що особа має право на самозахист свого цивільного права та права іншої особи від порушень і протиправних посягань. Також ч. 2 вищевказаної статті дає легальну дефініцію права на самозахист, а зокрема, самозахистом є застосування особою засобів протидії, які не заборонені законом та не суперечать моральним засадам суспільства [3]. Тобто з цього слідує, що український законодавець при закріпленні права особи на самозахист пішов шляхом загально-дозвільного порядку регулювання, при якому загальному

дозволу протистоять конкретні заборони. Відтак, позиція Цивільного кодексу України є логічним продовженням руху всієї правової системи нашої країни по шляху демократизації, гуманізації, визнання особи, її прав найвищою соціальною цінністю, гарантованості їх захист.

Щодо виникнення права на самозахист, в тому числі і цивільних прав, то варто відмітити, що передумовою до закріплення комплексного права на самозахист стала ст. 8 Декларації про право на розвиток 1986 р., де встановлювалося, що «держави повинні заохочувати участь населення в усіх сферах в якості чинника процесу розвитку і в здійсненні повною мірою всіх прав людини»[4]. Також Декларація про право і обов'язок окремих осіб, груп і органів суспільства заохочувати і захищати загально визнані права людини і основні свободи 1998 р. (ст. 1) встановлює, що «людина має право індивідуально і спільно з іншими заохочувати, прагнути захищати і здійснювати права людини і основні свободи на національному і міжнародному рівні»[5].

Таким чином, враховуючи викладене, варто погодитись з позицією І.С. Іоффе, котрий цілком правильно, на нашу думку, зауважує, що право на самозахист є загальним природним правом кожної фізичної особи незалежно від її віку та майнового стану, яке фізична особа може здійснювати в разі будь-якого порушення її права. Як бачимо, вчений акцентує свою увагу на тому, що самозахист є категорією універсальною, а не такою, що може застосовуватись тільки в екстрених випадках. У даному питанні ми цілком погоджуємось з І.С. Іоффе і вважаємо, що застосування такої форми захисту є необмеженим, оскільки чинним законодавством визначено, що особа може використовувати способи самозахисту, не заборонені законом. Відтак, особа-носій порушених прав вправі застосовувати всі не заборонені чинним законодавством способи захисту на власний розсуд та ризик.

Наразі варто зупинити нашу увагу та розглянути самозахист саме особистих немайнових прав фізичної особи, що забезпечують її соціальне буття, при цьому зазначивши, що об'єктом самозахисту можуть

бути право на ім'я; право на гідність, честь і ділову репутацію; право на індивідуальність; право на особисте життя; право на недоторканність особистого та сімейного життя; право на інформацію; право на свободу творчості та вибір роду занять; право на місце проживання та недоторканність життя; право на свободу пересування; право на свободу об'єднань та мирні зібрання.

Так, під самозахистом як однієї з форм цивільно-правового захисту особистих немайнових прав фізичної особи, що забезпечують її соціальне буття доцільно розуміти систему ефективних, своєчасних та співрозмірних характеру дій (бездіяльності) суб'єкта неправомірного посягання, способів захисту та засобів протидії, що не виходять за межі чинного законодавства та не суперечать моральним засадам суспільства, а також застосовуються самостійно особою-носієм немайнових прав, які забезпечують його соціальне буття, на власний розсуд та ризик в момент вчинення порушення таких прав чи загрози його виникнення, спрямованих на їх поновлення та відшкодування, внаслідок такого порушення завданої шкоди.

Щодо виникнення права на самозахист особистих немайнових прав фізичної особи, що забезпечують її соціальне буття, то варто відмітити, що момент виникнення в особи права на самозахист особистих немайнових прав, що забезпечують її природне існування, перенесений на більш ранній термін виявлення особою загрози порушення свого права. Що ж до меж застосування самозахисту, то він має відповідати характеру посягання. Втім, враховуючи специфіку об'єктів посягання, такі межі відповідно можуть бути розширені, порівняно з самозахистом, наприклад, майнових прав [6, с. 146]. Отже, як бачимо, право на самозахист особистих немайнових прав фізичної особи, що забезпечує її соціальне буття, виникає у момент посягання на такі права, у момент, коли особа-носій таких прав відчуває пряму та невідворотну загрозу для особистого простору, а також вбачає негативний вплив певних дій та висловлювань з боку інших осіб на свої конституційні гарантії. При цьому особа може сама обирати

способи самозахисту особистих немайнових прав фізичної особи, що забезпечує її соціальне буття, використовувати способи, встановлені договором або актами цивільного законодавства.

Аналізуючи вищевикладене варто відзначити, що самозахисту особистих немайнових прав фізичної особи, що забезпечують її соціальне буття, притаманні такі особливості:

1) здійснюється самостійно фізичною особою, немайнові права якої порушені;

2) здійснюється під час порушення немайнових прав фізичної особи, що забезпечує її соціальне буття або загрози такого порушення;

3) способи та засоби самозахисту повинні відповідати характеру і змісту правопорушення немайнових прав фізичної особи, що забезпечує її соціальне буття;

4) самозахист здійснюється в межах, визначених чинним законодавством;

5) засоби та способи протидії, які застосовуються фізичною особою-носієм немайнових прав, що забезпечують її соціальне буття, повинні відповідати моральним заходам суспільства.

Відтак, визначивши основні особливості самозахисту як однієї із форм цивільно-правового захисту особистих немайнових прав фізичної особи, наразі доцільно відмітити, що залежно від того, яке особисте немайнове право порушується, застосовуються різні способи самозахисту та засоби протидії, конкретного переліку яких у Цивільному кодексі України немає, що, на нашу думку, є значним недоліком чинного законодавства

Із передбачених у ст.16 ЦК способів захисту, самозахист особистих немайнових прав фізичної особи, що забезпечує її соціальне буття може здійснюватися лише такими способами, як: 1) припинення дії, яка порушує право (необхідна оборона, дії у стані крайньої необхідності); 2) відновлення становища, яке існувало до порушення; 3) зміна правовідносин (у разі порушення зобов'язання однією стороною друга сторона має право частково відмовитися від зобов'язання, внаслідок чого умови зобов'язання змінюються (ст. 615

ЦК України); 4) припинення правовідносин (одностороння відмова від договору);- 5) відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди [3].

Зосереджуючи нашу увагу безпосередньо на розгляді питання самозахисту як однієї із форм цивільно-правового захисту особистих немайнових прав фізичної особи, що забезпечують її соціальне буття, доцільно відмітити, що уже традиційним став розгляд заходів самозахисту особистого немайнового права, використовуючи такі засоби, як заходи необхідної оборони та дій у стані крайньої необхідності. Відтак, необхідна оборона полягає у завданні шкоди правопорушнику з метою припинити правопорушення і захистити власний інтерес. У свою чергу завдання шкоди у стані крайньої необхідності припускає завдання шкоди невинній особі з метою відвернення небезпеки, за умови, що завдана шкода менша, ніж та, яка загрожувала [6, с. 168]. Завдання шкоди у стані крайньої необхідності припускає завдання шкоди невинній особі з метою відвернення небезпеки, за умови, що завдана шкода менша, ніж та, яка загрожувала [7].

Визначаючи загальні особливості самозахисту особистих немайнових прав фізичної особи, що забезпечують її соціальне буття, варто також вказати і думку Т.В. Ліснічої, котра пропонує як один із засобів самозахисту особистих немайнових прав, що забезпечують соціальне буття фізичної особи, розглядати договір про надання особистої охорони, оскільки, відповідно до визначення понять захисту та самозахисту, такими діями є також і дії з попередження посягання на такі нематеріальні блага, як право на ім'я, на гідність, честь і ділову репутацію, право на інформацію, на свободу пересування. Адже саме у разі укладання особою договору особистої охорони, дії з самозахисту переносяться на більш ранній момент виявлення загрози порушення своїх немайнових прав та виражаються в укладенні договору. Дії ж уповноваженої за договором особи (охоронця), у випадку виникнення наявної загрози посягання, мають відповідати вимогам, що висуваються до дій охоронюваної особи, які вона

мала б право учинити за даних обставин. При цьому укладання такого договору не позбавляє охоронювану особу в разі необхідності здійснювати самозахист власними силами [8, с. 85]. На нашу думку, позиція Т.В. Ліснічої є досить актуальною та доречною. Тим більше, в умовах національного менталітету, де громадяни не навчені ще до соціально відповідальних висловлювань та вчинків з високою долею моральності щодо інших громадян.

Припустимо, що особа, яка заключила договір по захисту свого особистого життя, піддається відео або/та фотозйомці, на яку не надавала згоду, охоронець в такому випадку може завадити проведенню таким діям шляхом створення перешкод, для таких маніпуляцій. Проте, дії особи, яка захищає свої немайнові права, що забезпечують її соціальне буття, повинні відповідати вимогам законності. Або ж особа-носій немайнових прав та інтересів не володіє достатньою силою волі та відповідною витримкою і легко виходить із себе та піддається на словесні провокації, у такому випадку охоронець може вчасно втрутитись та перешкоджати витоку небажаної провокативної інформації від свого клієнта. Це може бути засобом превентивного характеру у системі засобів самозахисту у вигляді укладання договору про надання таких послуг. Найкраще такий засіб самозахисту особистих немайнових прав фізичної особи, що забезпечують її соціальне буття, підходить особам, що публічно відомі та увага до яких прикута більше ніж до інших.

До особливостей самозахисту особистих немайнових прав фізичної особи, що забезпечують її соціальне буття варто віднести і те, що фізична особа, якщо вбачає в публікації, аудіо чи відео матеріалі елементи недостовірної інформації про себе чи наклеп, вправі подати від себе через ЗМІ (яким конкретно шляхом визначає сама) спростування від свого імені, зафіксувавши такий крок документально та зі збереженням як матеріалу, що порушив її права, так із копією свого спростування із зазначеними датою і підписом.

Ще однією особливістю самозахисту особистих немайнових прав фізичної осо-

би, що забезпечують її соціальне буття, є те, що в разі їх порушення особа має право звернутися в будь-яку установу чи організацію, що відмовляють їй у реалізації її конституційного права на інформацію зі скаргою. Відповідним чином, так вона здійснює кроки по усуненню правопорушення та вчиненню відповідних адекватних кроків у вирішення спору та відновлення порушеного права.

Отже, узагальнюючи усе вищевикладене, варто зробити висновок та зазначити, що значення права на самозахист особистих немайнових прав фізичної особи, що забезпечують її соціальне буття, як для людини, так і для суспільства важко переоцінити. Права та інтереси особистості, що передбачені Конституцією України та іншими законодавчими актами, не матимуть жодного значення та жодної ваги для громадянина, якщо вони не будуть відповідним чином захищені. Що ж стосується захисту особистих немайнових прав особи, то питання стоїть дуже гостро. По тій причині, що зазначені права є поняттям абстрактним, нематеріальним, і, відповідно, перейти межу, яка відділяє правомірні вчинки, дії та висловлювання від утисків та порушень є відносною. І найчастіше саме форма захисту таких прав, як самозахист, є тим рятувальним маячком, що дозволяє будь-якій особі, не вдаючись до допомоги державних уповноважених органів, захистити, а іноді і завдати превентивних та дієвих кроків для запобігання правопорушенню. Наразі існує гостра та нагальна необхідність у глибокому у подальшому дослідженні поняття “самозахисту” саме особистих немайнових прав особи, що забезпечують її соціальне буття, як такого, що сприятиме зростанню загальної правосвідомості та відповідальності перед законом усього суспільства в частині дій, вчинків та, щонайголовніше, публічних висловлювань.

Література

1. Волков С. А. Конституционные средства охраны и защиты прав и свобод человека и гражданина: дис. канд. юрид. наук: 12.00.02 / Волков Сергій Олексійович. – Ростов на Дону, 1999. – 51 с.

АНОТАЦІЯ

У статті досліджено самозахист як одну із форм цивільно-правового захисту особистих немайнових прав фізичної особи, що забезпечують її соціальне буття, виокремлено основні його ознаки та перелік засобів, які суб'єкт може використовувати для захисту своїх прав у межах цієї форми.

SUMMARY

This article explores the self-defense as a form of civil protection of moral rights of an individual to ensure its social being singled out its main features, and a list of tools that the subject can use to protect their rights within this form.

2. Басин Ю. Г. Защита субъективных гражданских прав / Ю. Г. Басин, А. Г. Диденко // Сборник КазГУ. Юридические науки. – Вып. 1. – 1971. – С. 3–11

3. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. – Режим доступу/ [Електронний ресурс]: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/435-15>

4. Декларація про право на розвиток від 04.12.1986. – Режим доступу/ [Електронний ресурс]: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_301

5. Декларація про право і обов'язок окремих осіб, груп і органів суспільства охочувати і захищати загально визнані права людини і основні свободи 09.12.1998. – Режим доступу/ [Електронний ресурс]: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_349

6. Лісніча Т. В. Захист особистих немайнових прав, що забезпечують природне

існування фізичної особи (право на життя, здоров'я, свободу та особисту недоторканність) : дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Харківський національний ун-т внутрішніх справ / Лісніча Т. В.. – Х., 2007. – 208 с.

7. Гориславський К. О. Право на самозахист життя і здоров'я від протиправних посягань: монографія / К. О. Гориславський, В. В. Конопльов. – Сімферополь: ВАТ «Сімферопольська міська друкарня» (СГТ), 2007. – 19 с.

8. Лісніча Т. В. Договір про надання особистої охорони як засіб самозахисту особистих немайнових прав фізичної особи / Т. В. Лісніча // Актуальні проблеми цивільного права та процесу : Матеріали науково-практичної конференції, присвяченої пам'яті проф. О. А. Пушкіна, Харків, 27 травня 2006 р.– Х.: Харківський національний університет внутрішніх справ, 2006. – С. 82-86.